

С. Й. Грица

# Дума

**ДУМА** – пісенний епос українського народу, один з найвидатніших його мистецьких витворів. Змістом Д. є козац. життя, героїчні подвиги козаків на полі бою, туга в неволі за рідною землею, відчайдушність у змаганнях за волю. Трагедійність поєднано у Д. з пафосом і ліризмом. Д. – масштабні твори у 200–300 віршів, які виконують патетич. речитативом у супроводі [кобзи](#), [бандури](#), [ліри](#). Першими творцями Д. були учасники козац. походів. Із часом творцями й виконавцями стали мандрівні кобзарі та лірники, здебільшого незрячі. Вони об'єднувалися в школи, цехи, братства, які мали свою систему навчання (3–6 р.), іспитів-посвят і збереглися до поч. 20 ст. Окрім Д., кобзарі та лірники виконували духовні псалми, канти; їх цінували як просвітителів з народу. Одна з найдавніших згадок про Д. – в «Annales sive De origine et rebus gestis Polonorum et Lituavorum» («Аннали, або Походження та розвиток поляків і литовців», Краків, 1587) польс. хроніста С. Сарніцького (про спів елегій. Д. на честь загиблих хоробрих воїнів братів Струсів), а також у письменників М. Коберницького, Є. Морштина та ін. Перший відомий запис Д. (текст «Козак Голота», виявлений М. Возняком у збірнику Кондрацького від 1693) свідчить про сформованість їх стилю на той час. Генетично Д. пов'язані з [билинами](#) київ. циклу, [голосіннями](#), [баладами](#), [історичними піснями](#). Найдавніші відомості про мандрів. епіч. співців відносять до поч. 17 ст. У Д. розрізняють давніші та новіші нашарування. Перші розповідають про турецько-татар. напади на Україну в 15–16 ст. (зокрема «Козак Голота», «Плач невольників», «Про втечу трьох братів з Азова», «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка», «Олексій Попович», «Івась Коновченко», «Федір Безродний, бездольний»); новіші – про Визв. війну під проводом Б. Хмельницького («Хмельницький і Барабаш», «Корсунська перемога», «Про Богдана Хмельницького та Василя Молдовського», «Про білоцерківський мир та війну з поляками», «Думи про смерть Богдана Хмельницького» та ін.). Проміжну верству складають Д. на побут. теми («Фесько Ганджа Андибер», «Проводи козака», «Бідна вдова і три сини», «Сестра і брат», «Козацьке життя»). Відомо бл. 40 сюжетів Д. та понад 300 їх варіантів. Для Д. властивий вільний вірш, який не вкладається у строфи, дієслівна рима, високий стиль поет. вислову, що адаптував і літ. елементи барок. багатоорнаментов. риторики. У співдії з муз. речитативом вільний вірш Д. формує тиради, групи тирад (у нар. термінології вони мають назву «уступи»), що залежні від логіч. цезур у поетиці й співі. Для Д. властиві сталі епічні формули. У них важл. типові зачини – «заплачки», для яких характерні поет., зокрема

заперечні паралелізми («Не ясний сокіл квилить-проквіляє, То син до отця, до матусі в городи християнські поклон посилає»). Для закінчень Д. характерні формули молитов. «просьбувань» і «славословій»: «Визволь нас, Боже, з тяжкої неволі На святоруський берег, На край веселий, між мир хрещений, в города християнські», «Слава про козаків, бідних невольників Однині до віка, А вам пошли, Боже, здоровіє і многая літа». Для епіч. стилю Д., позначеного драматизмом і ліризмом, властиве орнаментування тексту градаціями синонімів («зла супротивна хвиля-хвилешна», «безродний-бездольний», «конная-конаниця», «піша-пішениця», «плаче-ридає», «грає-виграває»), характерні тільки для Д. Таке ж орнаментування типове для муз. речитативу Д., який підсилює емоц. виразність поет. тексту. Речитатив Д. урізноманітнює інструм. супровід, інструм. перегри поміж уступами в Д. Знакову функцію в Д. відіграє ладовий модус – дорійський з підвищеним 4-м ступ., що переважає в більшості речитативів. Для Д., як і для епосу загалом, характерне групування різних за сюжетами текстів навколо сталої мелодич. моделі, сформованої у межах певної кобзар. чи лірниц. школи та в індивід. виконав. практиці конкрет. представників цих шкіл. Д. та епічне виконавство відображають етап індивідуалізації та професіоналізації твор. процесу в фольклорі. Імена уславлених укр. кобзарів І. Стрічки, О. Вересая, А. Шута, [М. Кравченка](#), [Г. Гончаренка](#), [Є. Мовчана](#), лірників І. Скубія, [А. Гребеня](#) та ін. можна поставити поряд із видат. професіоналами – поетами та музикантами минулого. 9 сюжетів Д. вперше опублікував М. Цертелєв («Опыт собрания старинных малороссийских песней», С.-Петербург, 1819); термін Д. в літературу ввів М. Максимович. Значні заслуги в їх збиранні та дослідженні мали також І. Срезневський, П. Лукашевич, М. Костомаров, П. Куліш, А. Метлинський, [М. Лисенко](#), [В. Горленко](#), [П. Житецький](#), [М. Сперанський](#), [Ф. Колесса](#), *Українка Леся*, [М. Грінченко](#), [К. Грушевська](#), [К. Квітка](#), В. Харків, [Б. Кирдан](#), [С. Грица](#), *О. Правдюк*, В. Кушпета та ін. Д. та кобзар.-лірниц. мистецтво вплинули на всі жанри укр. профес. творчості. Образи й стиль Д. мали розвиток у літ. творах Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша, *М. Старицького*, *М. Рильського*, *П. Тичини*, *А. Малишка*, [П. Загребельного](#); в образотвор. мистецтві – у полотнах *І. Рєпіна*, *О. Сластіона*, [Л. Жемчужникова](#), [І. Їжакевича](#), [М. Дерегуса](#), *М. Самокиша*; у музиці – у творчості А. Веделя, М. Лисенка, *О. Свешникова*, *Г. Хоткевича*, *Л. Ревуцького*, *Б. Лятошинського*, *М. Скорика*, [Л. Дичко](#) та ін.

## Рекомендована література

1. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова. К., 1874, Т. 1;
2. 1875, Т. 2;
3. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах. К., 1893;
4. Сперанский М. Южнорусская песня и современные ее носители (По поводу бандуриста Т. И. Пархоменка). К., 1904;
5. Колесса Ф. Мелодії українських народних дум. Л., 1910. Сер. 1;

6. 1913. Сер. 2;
7. Квітка К. Професіональні народні співці й музиканти на Україні (Програма для дослідження діяльності та побуту) // Зб. Істор.-філол. відділу УАН: Пр. етногр. комісії. К., 1924. Вип. 2, № 13;
8. Грушевська К. Українські народні думи. Х., 1927. Т. 1;
9. 1931. Т. 2;
10. Кирдан Б. П. Украинские народные думы. Москва, 1962;
11. Його ж. Украинский народный эпос. Москва, 1965;
12. Украинские народные думы. Москва, 1972;
13. Грица С. Мелос української народної епіки. К., 1979;
14. Мишанич С. Один із підрозділів українських народних дум // Зап. НТШ: Пр. Секції етнографії та фольклористики. Л., 1992. Т. 223;
15. Матяш І. Первісні джерела символіки українського героїчного епосу – дум та історичних пісень // НТЕ. 2004. № 6;
16. Грица С. Біблійні елементи в думах // Там само. 2005. № 5.

### **Бібліографічний опис:**

Дума / С. Й. Грица // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-19495>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).